

Дроздов О.Ю.

Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРЕДСТАВНИКІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СПІЛЬНОТИ ЩОДО COVID-ПАНДЕМІЇ

У статті наведено результати дослідження особливостей соціальних уявлень представників психологічної спільноти про коронавірусну пандемію, зокрема професійної та крос-культурної специфіки цих уявлень. Відображено результати емпіричного соціально-психологічного дослідження, проведеного у лютому 2021 р. Шляхом онлайн-анкетування було опитано 814 психологів із різних регіонів України. Загальна вибірка поділялася на дві групи: академічні психологи (наукові співробітники, викладачі психології; n=177 осіб, середній вік – 46 років) та практичні психологи (n=637 осіб, середній вік – 38 років); в обох групах переважали жінки. Результати опитування українських академічних психологів порівнювалися з даними аналогічного опитування російських психологів (2020 р.). Виявлено, що вітчизняні академічні психологи порівняно з практичними демонструють більшу критичність в оцінках державних та міждержавних протиепідеміологічних заходів, поведінки громадян; академічні психологи більшою мірою підтримували ідеї природного походження вірусу, наявності позитивних боків пандемії. Водночас уявлення психологів обох фахових груп були відносно схожими стосовно змісту та тривалості психологічних наслідків пандемії, її впливу на психологічну науку та спільноту. Соціальні уявлення академічних психологів України та Росії щодо пандемії співпадали лише щодо окремих аспектів (оцінка уваги сучасного світу до пандемії, бачення позитивних аспектів останньої); більшість інших уявлень психологів двох країн відрізнялися. Зроблено висновки про те, що зміст соціальних уявлень психологів про COVID-пандемію зумовлений такими чинниками, як специфіка фахової діяльності (і, відповідно, професійного мислення) та соціально-культурний контекст (специфіка соціально-політичного дискурсу в регіоні або країні, соціокультурні норми та цінності).

Ключові слова: коронавірус, пандемія, соціальні уявлення, академічні психологи, практичні психологи, Україна, Росія.

Постановка проблеми. Нова «COVID-реальність» суттєво вплинула на діяльність багатьох професійних груп (лікарів, учителів, комерційних працівників тощо), що знайшло відображення у відомих «героїчних» та «проблемних» дискурсах традиційних та соціальних медіа. Не стали винятком і психологи, перед якими постали нові дослідницькі і практичні (корекційно-терапевтичні, консультативні, психопрофілактичні тощо) завдання. Відповідно, вивчення особливостей соціальних уявлень щодо пандемії COVID-19 серед представників психологічної спільноти набуває не лише наукової (теоретичної), а й практичної значущості. Остання зумовлена тим відомим фактом, що уявлення, думки та оцінки, які існують на рівні масової свідомості, здатні прямо чи побічно впливати на специфіку професійної діяльності фахівця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що у зарубіжній науці відповідні розробки вже мають місце. Наприклад, у 2020 р.

фахівцями Інституту психології РАН було проведене експертне опитування академічних та практичних психологів щодо їхніх уявлень та оцінок сутності й наслідків пандемії [4; 5]. Зокрема, з'ясувалося, що психологи обох фахових таборів мали відносно схожі оцінки наслідків пандемії та уявлення про заходи, необхідні для їх подолання. На жаль, у вітчизняній психології таких розробок досі не здійснювалося. Виходячи із цього, нами було прийнято рішення про організацію та проведення відповідного емпіричного дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – вивчення особливостей соціальних уявлень представників вітчизняної психологічної спільноти про коронавірусну пандемію, зокрема професійної та крос-культурної специфіки цих уявлень.

Слід зазначити, що використання терміна «соціальні уявлення» у контексті нашого дослідження було зумовлене такими міркуваннями. З одного боку, академічні та практичні психологи, безумовно, можуть уважатися експертами

у розв'язанні проблем, пов'язаних із людською поведінкою та свідомістю (у такому разі їхні уявлення скоріше відображають рівень спеціалізованої, а не масової свідомості). Водночас фахівці-психологи не володіють спеціалізованими знаннями медико-біологічного (вірусологічного) характеру (особливо щодо COVID-19), а тому їхні «коронавірусні міркування» часто відображають скоріше рівень масової свідомості – своєрідний «мікс» із різнотипних буденних та спеціалізованих знань, знань «здорового глузду», які, власне, й становлять основу феномена соціальних уявлень згідно з С. Московічі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідженням, проведеним у лютому 2021 р., було охоплено 814 вітчизняних психологів. Ураховуючи мету дослідження, усі опитувані поділялися на дві професійні групи: «академічні психологи» (наукові співробітники, викладачі психології ЗВО) та «практичні психологи» (що працюють у системі освіти та інших організаціях). «Академічна» група складалася зі 177 осіб (158 жінок та 19 чоловіків; віковий діапазон – 23–75 років, середній вік – 46 ± 10); територіально основу цієї групи становили фахівці, котрі працюють у наукових та навчальних закладах м. Києва (21,5%), Львівської (19,8%), Чернігівської (11,9%), Вінницької (6,8%), Херсонської та Закарпатської (по 6,2%), а також Одеської (5,6%) областей. Групу практичних психологів утворили 637 респондентів (596 жінок та 41 чоловік; віковий діапазон – 20–74 роки, середній вік – 38 ± 9); територіально основу цієї групи становили психологи з Хмельницької (54,6%) та Чернігівської (25,6%) областей. Розподіл наших вибірок, безумовно, не дає змоги говорити про повну територіальну репрезентативність, проте отримані дані дають можливість окреслити базові соціально-психологічні тенденції свідомості представників української психологічної спільноти.

Нами було використано метод онлайн-опитування (анкета пропонувалася у вигляді Google-форми)¹. Щоб отримати можливість здійснити крос-культурне порівняння соціальних уявлень, ми використали 15 закритих питань з анкети, розробленої російськими психологами А. Юревичем та М. Юревичем [6]. У експертному опитуванні цих науковців (проведеному у квітні 2020 р.) взяло

участь 152 респонденти – автори наукових статей, опублікованих у російських журналах «Вопросы психологии» та «Психологический журнал» у період 2014–2020 рр. Отже, запозичення дослідницького інструментарію (з його перекладом на українську мову) дало нам можливість порівняти соціальні уявлення представників вітчизняної та російської академічної психології.

До отриманих результатів було застосовано процедуру частотного аналізу відповідей (табл. 1). Аналіз даних дає змогу окреслити низку цікавих тенденцій. Спочатку торкнемося відмінностей у відповідях українських психологів **залежно від специфіки їхньої професійної діяльності** (академічні – практичні психологи). Зокрема, академічні психологи демонстрували критичніші оцінки взаємодії різних країн у боротьбі з пандемією. Вони також критичніше оцінювали протиепідеміологічні кроки державної влади і виконання громадянами протиепідеміологічних рекомендацій. Ймовірно, такі оцінки є наслідком специфіки їхньої професійної діяльності, котра вимагає більшої критичності порівняно з практичними психологами (які, навпаки, повинні бути толерантнішими).

При цьому академічні психологи дещо більшою мірою вважали, що проблема пандемії привертає саме стільки уваги, скільки вона заслуговує. Також серед академічних психологів було менше тих, хто вважає, що пандемія породжена «людським чинником», і, відповідно, більше прибічників точки зору про природне походження пандемії. Можна припустити, що це є наслідком більшої розвиненості їхнього науково-теоретичного мислення, котре припускає існування об'єктивних природних процесів. Можливо, через це академічні психологи частіше давали малооптимістичний прогноз («через кілька років») стосовно закінчення коронавірусної пандемії, а також менше обирали варіант відповіді «важко відповісти» (адже прогнозування є невід'ємним атрибутом наукового мислення). Системністю наукового мислення академічних психологів можна пояснити й той факт, що останні частіше, ніж практичні психологи, вказували на існування позитивних аспектів у пандемії (і, відповідно, менше вважали її суто негативним явищем).

Разом із тим в інших питаннях (зокрема, щодо змісту та тривалості психологічних наслідків пандемії, її впливу на психологічну науку та спільноту) суттєвих відмінностей між академічними та практичними психологами не було. Наприклад, в обох групах домінували думки про те, що: наслідки пандемії COVID-19 відчуватимуться протягом кількох

¹ Висловлюємо подяку усім колегам, котрі допомагали у поширенні анкети, зокрема О.І. Бондарчук (м. Київ), Л.В. Пастух (м. Хмельницький), О.М. Антоненко (м. Чернігів), О.М. Кочубейник (м. Київ), І.М. Галяну (м. Дрогобич), О.Є. Іванашко (м. Луцьк), Н.В. Хазратовій (м. Львів), В.А. Гупаловській (м. Львів), О.В. Литвиновій (м. Кременчук), О.М. Шпортун (м. Вінниця), Н.В. Родіній (м. Одеса), О.Є. Блиновій (м. Херсон) тощо.

років; до цієї пандемії людству взагалі не можна було підготуватися; дана пандемія навряд чи є провісником страшніших хвороб людства; наслідками пандемії будуть зміни соціально-гуманітарного характеру у світі та власній країні, з'являться нові завдання та проблеми перед фахівцями-психологами. Частина цих відповідей може бути пояснена відносно універсальними особливостями фахового психологічного світогляду, тоді як інша – загальними соціальними уявленнями (очікуваннями), поширеними в українському суспільстві.

Як бачимо, частина соціальних уявлень представників вітчизняної психологічної спільноти про коронавірусну пандемію зумовлена специфікою їхньої професійної діяльності (і, відповідно, професійного мислення та досвіду).

Далі порівнюємо **результати відповідей академічних психологів України та Росії**. Теоретично ми припускали, що частина результатів будуть схожими (унаслідок схожості специфіки професійного мислення фахівців), тоді як інші уявлення (залежні від офіційного соціально-політичного дискурсу або пов'язані з різними термінами проведення досліджень) відрізнятимуться. Виявилось, що лише стосовно двох питань психологи двох країн мали достатньо схожі відповіді. Зокрема, це стосувалося оцінки уваги сучасного світу до проблеми пандемії (варіант відповіді «ця проблема привертає саме стільки уваги, скільки вона заслуговує» домінував на рівні 44–47%), а також бачення позитивних аспектів пандемії (на них указували 2/3 опитаних в обох групах). За усіма іншими питаннями спостерігалися відмінності кількісного або якісного характеру.

Так, серед вітчизняних фахівців було більше тих, хто давав задовільні оцінки взаємодії різних країн у боротьбі з пандемією, і, відповідно, менше тих, хто оцінював цю взаємодію як «дуже погану». Це цілком узгоджується зі змістом офіційного кремлівського дискурсу, який висвітлював пандемію як ілюстрацію «кризи Західного світу» на контрасті з «порядком у Батьківщині». Тому цілком закономірним уявляється результат, що російські респонденти частіше заявляли про задоволеність діями державної влади щодо боротьби з пандемією, менше критикували її; окрім того, вони були більш поблажливі в оцінках «карантинної поведінки» власних громадян (що може вказувати на виражений інгруповий фаворитизм). Російські психологи також частіше підтримували тезу про те, що причиною пандемії були стратегічні прорахунки (зроблені, вочевидь, на світовому рівні).

Можливо, офіційний російський дискурс, а також відмінності у часі опитувань стали причиною того, що психологи сусідньої країни демонстрували оптимістичніші очікування стосовно закінчення пандемії: більшість вибирали варіант «кілька місяців» (67% проти 13% серед українських колег); також росіяни частіше прогнозували, що наслідки пандемії відчуватимуться протягом кількох місяців (30% проти 5% серед українських) та більшою мірою відкидали прогноз, що пандемія COVID-19 є лише початком інших страшніших хвороб (63% проти 52%).

Серед російських психологів було більше тих, хто вважав пандемію природною за своїм походженням (27% проти 13% серед українських), і, навпаки, менше прибічників точки зору про її «людське походження» (16% проти 35%). Цей факт уявляється доволі цікавим, ураховуючи те, що соціальні уявлення конспірологічного характеру про штучне походження вірусу та пандемії майже однаково поширені серед громадян двох країн. Так, за даними опитування «Левада-Центру» (2021 р.), 64% опитаних росіян підтримували версію про те, що «вірус було створено штучно і [він] є новою формою біологічної зброї» [2]. За даними опитування КМІС (2020 р.), у штучне походження вірусу вірить майже стільки ж (66%) українців, при цьому 37% уважали, що він був «спеціально розроблений і навмисно поширений у світі для зменшення чисельності населення та/чи завдання шкоди окремим країнам»; ще 29% підтримували версію, що вірус «зроблений штучно у лабораторії, але його поширення у світі було випадковістю» [1]. Однією з можливих причин виявлених нами відмінностей уявлень російських та вітчизняних академічних психологів може бути демографічна специфіка української групи респондентів. Майже 90% її кількості становили жінки (на жаль, ми не маємо даних стосовно статевого складу російської академічної вибірки); а згідно з даними низки досліджень, жінки більшою мірою підтримують різні конспірологічні теорії, ніж чоловіки [3].

Слід відзначити, що вітчизняні фахівці більше від російських підтримували точку зору про те, що пандемія COVID-19 якось вплине на людей (зокрема, на їх спілкування) і що у психології та психологів з'являться нові завдання (проблеми). Можливо, це пояснюється тим, що картина світу більшості російських фахівців (як і їхніх громадян) є більш стабільною (ригідною), що знову ж таки може бути наслідком відмінностей в офіційних та неофіційних соціально-політичних дискурсах, нормах та цінностях.

Результати у групах українських та російських психологів (частота у %)

	Українські психологи		Російські акад. психологи (n=152)
	Практичні (n=637)	Академічні (n=177)	
1. Як би Ви оцінили взаємодію різних країн у боротьбі з пандемією COVID-19?			
Як зразкову	2,2	0,6	0,7
Як задовільну	39,7	35,0	27,0
Як недостатню	32,5	41,8	47,7
Як дуже погану	3,1	5,1	15,8
Важко відповісти	22,4	17,5	9,2
2. Чи можна сказати, що сучасний світ приділяє проблемі пандемії більше уваги, ніж потрібно?			
Так, ця проблема штучно «роздута»	26,4	23,2	27,2
Ні, ця проблема навпаки недооцінена	20,7	15,3	15,9
Ця проблема привертає саме стільки уваги, скільки вона заслуговує	35,6	46,9	44,4
Важко відповісти	17,3	14,7	12,6
3. На Ваш погляд, коронавірусна пандемія має природне походження чи породжена діями людини?			
Вона породжена людськими діями	43,5	34,5	15,9
Вона природна за своїм походженням	3,8	13,0	26,5
У ній є й те, й інше	40,7	43,5	44,4
Важко відповісти	12,1	9,0	13,2
4. Чи задоволені Ви діями державної влади щодо стримування пандемії COVID-19?			
Повністю задоволений	2,5	0,6	4,6
Переважно задоволений	34,1	20,9	52,3
У цілому не задоволений	34,2	42,4	21,9
Повністю не задоволений	15,9	21,5	15,2
Важко відповісти	13,3	14,7	6,0
5. Як Ви оцінюєте поведінку громадян Вашої країни з виконання протиепідеміологічних рекомендацій влади?			
Як зразкову	2,7	0,6	8,0
Як посередню	57,8	52,0	68,0
Як дуже погану	34,2	41,8	16,7
Важко відповісти	5,3	5,6	7,3
6. Як Ви вважаєте, коли коронавірусна пандемія переважно закінчиться?			
Через кілька тижнів	1,1	0,6	13,9
Через кілька місяців	11,0	13,0	66,9
Через кілька років;	35,3	50,3	4,6
Вона взагалі не закінчиться	10,8	9,6	4,6
Важко відповісти	41,8	26,6	9,9
7. Як довго, з Вашого погляду, будуть відчуватися психологічні наслідки цієї пандемії?			
Протягом декількох місяців	5,8	5,1	30,2
... кількох років	51,3	53,1	51,7
... кількох десятиріч років	20,9	25,4	7,4
Завжди	9,6	8,5	6,0
Важко відповісти	12,4	7,9	4,7
8. На Вашу думку, чому людство не було готово до цієї пандемії?			
Було зроблено стратегічні прорахунки (помилки)	21,0	23,7	39,6
Тому що до цієї пандемії взагалі не можна було підготуватися	64,4	66,1	49,0
Важко відповісти	14,6	10,2	11,4
9. Чи є щось позитивне у цій пандемії, з Вашого погляду?			
Так, є	48,0	65,0	64,0
Ні, це суто негативне явище	38,0	27,7	28,7
Важко відповісти	14,0	7,3	7,3

10. Чи вірите Ви в те, що ця пандемія – лише «репетиція» перед поширенням більш страшною хвороби?			
Так	14,9	11,3	9,9
Ні	49,3	52,0	62,9
Важко відповісти	35,8	36,7	27,2
11. Чи вважаєте Ви, що коронавірусна пандемія якось вплине на сучасних людей?			
Так – багато людей зміняться	80,7	73,4	58,3
Ні – вона мине, і люди залишаться такими, як і були	13,2	17,5	27,8
Важко відповісти	6,1	9,0	13,9
12. Чи вплине коронавірусна пандемія на громадян Вашої країни?			
Так	82,1	75,1	55,3
Ні	9,3	11,3	30,7
Важко відповісти	8,6	13,6	14,0
13. Чи вплине ця пандемія на взаємостосунки між людьми у сучасному світі?			
Так	81,6	83,1	61,6
Ні	9,6	9,0	30,5
Важко відповісти	8,8	7,9	7,9
14. Чи вплине ця пандемія на стосунки між людьми у Вашій країні?			
Так	75,8	75,1	50,3
Ні	13,5	15,8	33,1
Важко відповісти	10,7	9,0	16,6
15. Чи вплине ця пандемія на завдання, що стоять перед вітчизняною психологічною спільнотою (академічними та практичними психологами)?			
Так, з'являться нові завдання (проблеми)	85,6	88,1	53,7
Ні, завдання психології залишаться тими, що й були	8,6	6,2	32,9
Важко відповісти	5,8	5,6	13,4

Висновки. Отримані результати дають змогу дійти висновку про те, що зміст низки соціальних уявлень психологів про коронавірусну пандемію, серед іншого, зумовлений такими чинниками, як специфіка фахової діяльності (і, відповідно, професійного мислення) та соціально-культурний контекст (специфіка соціально-політичного дискурсу в регіоні або країні). Зокрема, академічні психологи порівняно з практичними демонструють більшу критичність в оцінках державних та міждержавних протиепідеміологічних заходів, поведінки громадян; академічні психологи більшою мірою підтримували ідеї природного походження вірусу, наявності позитивних боків пандемії. Водночас уявлення представників обох «фахових таборів» були відносно схожими стосовно змісту та тривалості психологічних наслідків пандемії, її впливу на психологічну науку та спільноту.

Соціальні уявлення академічних психологів України та Росії щодо пандемії співпадали лише в окремих аспектах (оцінка уваги сучасного світу до пандемії, бачення існування позитивних аспектів останньої); натомість порівняння більшості результатів указує на існування крос-культурної специфіки. Остання пов'язана як із відмінністю у часі проведення досліджень, так і зі змістом офіційних дискурсів, ступенем розмаїття інформаційних просторів країн, соціокультурними нормами та цінностями, які, своєю чергою, можуть актуалізувати певні соціально-психологічні механізми (інгрупового фаворитизму, аутгрупової дискримінації, антиципації тощо) у свідомості фахівців.

Перспективним напрямом подальших досліджень може бути вивчення «коронавірусних» уявлень серед представників інших професійних груп (лікарі, педагоги тощо), чия діяльність суттєво змінилася в умовах пандемії.

Список літератури:

1. Думки і погляди населення України щодо походження коронавірусу і його поширення у світі: травень-червень 2020 року : прес-реліз Київського міжнародного інституту соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=news&id=953&page=1>.
2. Коронавирус: вакцина и происхождение вируса. *Левада-Центр*. 1.03.2021. URL: <https://www.levada.ru/2021/03/01/koronavirus-vaktsina-i-proishozhdenie-virusa/>.
3. Нестик Т.А., Дейнека О.С., Максименко А.А. Социально-психологические предпосылки веры в конспирологические теории происхождения COVID-19 и вовлеченность в сетевые коммуникации. *Социальная психология и общество*. 2020. Т. 11. № 4. С. 87–104.
4. Социально-психологические аспекты пандемии COVID-19: результаты экспертного опроса российских психологов / Д.В. Ушаков и др. *Психологический журнал*. 2020. Т. 41. № 5. С. 5–17.
5. Юревич А.В., Ушаков Д.В., Юревич М.А. COVID-19: результаты второго экспертного опроса. *Психологический журнал*. 2020а. Т. 41. № 6. С. 78–85.
6. Юревич А.В., Юревич М.А. Социально-психологический контекст распространения коронавирусной инфекции (2020b). URL: http://www.ipras.ru/cntnt/rus/institut_p/covid-19/kommentarii-eksp/urevich1.html.

Drozdov O.Yu. FEATURES OF SOCIAL REPRESENTATIONS TOWARD THE COVID PANDEMIC AMONG THE REPRESENTATIVES OF THE PSYCHOLOGICAL COMMUNITY

The article deals with the study results of the peculiarities of social representations about the coronavirus pandemic in psychological community, in particular the professional and cross-cultural specifics of these representations. The results of an empirical social and psychological study conducted in February 2021 are presented. 814 psychologists from different regions of Ukraine were interviewed through an online survey. The total sample was divided into 2 groups such as academic psychologists (researchers, psychology teachers; n = 177 people, average age – 46 years) and practical psychologists (n = 637 people, average age – 38 years); both groups were dominated by women. The results of a survey of Ukrainian academic psychologists were compared with data from a similar survey of Russian psychologists (2020). It has been found that domestic academic psychologists, compared to practical ones, show greater criticism in assessing state and interstate anti-epidemiological measures and the behavior of citizens. Whereas, academic psychologists have largely supported the idea of the natural origin of the virus and the presence of positive aspects of the pandemic. At the same time, the views of psychologists of both professional groups have been relatively similar in terms of the content and duration of the psychological consequences of the pandemic, its impact on psychological science and the community. The social representations of academic psychologists of Ukraine and Russia about the pandemic have coincided only in some aspects (assessment of the modern world's attention to the pandemic, the vision of the existence of positive aspects of the latter); most other representations of psychologists of the two countries have differed. It is concluded that the content of social representations of psychologists about the COVID pandemic is due to such factors as the specifics of professional activities (and, accordingly, professional thinking) and social and cultural context (specifics of social and political discourse in the region or country, social and cultural norms and values).

Key words: coronavirus, pandemic, social representations, academic psychologists, practical psychologists, Ukraine, Russia.